

»Enbot je bilo težko, ma lepo«

Ekonomija istrskega podeželja med tradicijo in modernizacijo na primeru vasi Rakitovec v 1. polovici 20. stoletja

Uvod

Predmet obravnave je ekonomija istrskega podeželja na primeru vasi Rakitovec v prvi polovici 20. stoletja. Vas leži na severu slovenske Istre pod Kraškim robom, ki predstavlja mejo med istrskim mediteranskim svetom in kraško Čičarijo. Gre za kraško območje na meji fliša s skromnimi obdelovalnimi površinami, ki v obravnavanem času komajda zadoščajo za preživetje, in je zato zanimivo predvsem z vidika proučevanja iznajdljivih strategij preživetja. Prispevek se osredotoča predvsem na kmetovanje, ki ima v tem času še vedno značilnosti dolgega trajanja, hkrati pa se že kažejo novejša poteza, ki jih tudi v te odročne kraje prinaša vpliv novozgrajene železnice in bližnjih mest, predvsem Trsta, ki je privabljal in ponujal možnosti za delo, prodajo kmetijskih proizvodov in druge neagrarne vire dohodkov. V zaprto vaško skupnost so po zaslugi povečane mobilnosti začeli prihajati vplivi od zunaj in počasi začinjali spreminjati tradicionalne vaške strukture in načine preživetja.

Prispevek temelji na ustnih pričevanjih in tako sodi na področje ustne zgodovine, ki se je pokazala kot zelo primerna metoda tudi za zgodovino kmečke družbe in podeželja. Še posebej je metoda primerna za okolja, kjer prevladuje majhna posest, saj za razliko od veleposesti ne pušča za seboj veliko pisnih virov. Ko pripovedujejo svoje življenjske zgodbe, nam kmetje približajo takratno ekonomijo, ki bi bila v nasprotnem primeru za zgodovinarje izgubljena.¹

¹ Thompson, Paul, *The Voices of the Past*, Oxford University Press, Oxford, 2000, str. 101-103. Ruralna socialna zgodovina je področje, ki se je uveljavilo kot pomembno področje

Terensko delo je potekalo v času od oktobra do decembra 2004, vprašanih pa je bilo 15 prebivalcev, starejših od 65 let. Vsi so se rodili in celo življenje živijo v vasi, moški so bili večinoma t. i. »polproletarci«, zaposleni na železnici kot nekvalificirani ali kvalificirani delavci, v prostem času pa so obdelovali zemljo, medtem ko so bile njihove žene gospodinje.² Intervjuji na temo vaške ekonomije so potekali med drugim tudi v skupini, ki je v veliki meri pripomogla k boljšemu spominjanju na delovne procese in postopke.

Z metodološkim pristopom, ki nam ga omogoča ustna zgodovina, lahko razkrijemo drobne specifičnosti v vaški ekonomiji, kot so na primer, kdaj, kje, kako in kaj so sejali in sadili, kakšni so bili donosi posameznih kultur, na katerih zemljiščih je posamezna kultura uspevala najbolje, njihov odnos do zemlje, dela in vaške skupnosti nasploh. Zvemo tudi, kako so si organizirali in delili delo, katera dela so bila v vaški skupnosti bolj in katera manj cenjena, kako so potekali posamezni tradicionalni delovni postopki in kakšne načine so ubirali, da bi iz zemlje iztisnili čimveč.

Ker imamo opravka z živim virom, lahko ugotavljamo tudi subjektivni odnos, ki ga imajo

ustne zgodovine. Med tovrstne referenčne študije sodijo: George Evart Evans, *Ask the Felows Who Cut the Hay*, London, 1956. Ronald Blythe Akenfield, *Portrait of an English Village*, London, 1969.

² Anton Ludvik Rožac (2004), Marija Rožac – Čočka (2004), Marija Rožac – Baronka (2004), Jože Rožac – Baron (2004), Marjan Rožac – Macić (2004), Ondina Rožac (2004), Emilija Miklavčič (2004), Anton Emil Žigante (2004), Marija Žigante (2004), Jolanda Žigante (2004), Marjan Miklavčič – Grilj (2004), Marjan Miklavčič (2004).

vprašani do obravnavane problematike. Danes je v njihovih pripovedih v zvezi z obdelovanjem zemlje čutiti grenkobo, saj je vsa njihova požrtvovalna prizadevanja za ohranjanje, negovanje in skrb za posest povozil čas; njihovi potomci so se bodisi preselili v mesto bodisi delajo v mestu in se jim delo na kmetiji ne izplača.

Ko Rakitljani pripovedujejo o načinu preživetja v času Italije in Avstrije, nam pripovedujejo o lastnih izkušnjah, delno pa tudi o izkušnjah svojih staršev (*»moj oče/mati mi je povedal/a«*). Govorijo o zelo težavnem življenju in preživljanju, o revščini in o načinih premagovanja vsakdanjih tegob. Hkrati pa se izgubljenih »starih časov« spominjajo z nostalgijo, ki se nanaša na živahen družabni utrip vasi in na medsebojno solidarnost in povezanost, ki so jo občutili znotraj vaše skupnosti. Z nostalgijo govorijo tudi o tem, kako so skrbno obdelovali danes zanemarjene posesti, kosili travnike, pasli ovce, skratka, do konca izkoristili vse možnosti, ki jim jih je ponujalo okolje.

Preživetvene strategije Rakitljanov

Istra je bila v prvi polovici 20. stoletja zaostala periferna regija, sprva v političnem okviru Avstro-Ogrske, po letu 1918 pa Italije. Medtem ko so v svetu v tem obdobju intenzivno potekali procesi modernizacije in industrializacije, so v Istri komajda čutili ta svetovni utrip. Gospodarstvo je temeljilo predvsem na ekstenzivnem kmetijstvu. Pri tem gre poudariti, da je bil večji del zemlje v lasti ozkega kroga veleposestnikov, večina prebivalstva pa je posedovala male kmetije, ki so komajda zadoščale za preživetje. Tudi zato se je bil boj za vsako brazdo zemlje.³

Po popisu prebivalstva iz l. 1931 se je v Istri daleč največ, tj. 178.575 prebivalcev, ukvarjalo s poljedelstvom, 49.479 prebivalcev je bilo zaposlenih v industriji, 10.334 prebivalcev v trgovini, 8254 prebivalcev v javnih službah, 31.044 prebivalcev pa se je ukvarjalo z drugimi dejavnostmi.⁴

Obdelava polj je tudi na področju med Slavnikom in Trstom krila le del življenjskih potreb prebivalstva, kar je značilno tako za Istro kakor tudi za Kras. A. Panjek npr. kot dolgotrajne značilnosti agrarnega gospodarstva navaja *»vsaj dva elementa strukturnega značaja, ki sta značilna za gospodarstvo na Krasu vsaj od 16. stoletja dalje. Prva dolgotrajna značilnost je že omenjena prevladujoča majhnost kmetij, ki predstavlja skupni rezultat součinkovanja različnih dejavnikov, kot so morfološke in klimatske značilnosti območja, razmerje med številom prebivalstva in razpoložljivimi naravnimi viri za kmetijstvo, delitev posesti iz različnih družinskih in gospodarskih razlogov ter prisotnost trgovskih tokov in mestnih središč, ki so prebivalstvu podeželja nudili dodatne vire dohodka. Drugo dolgotrajno značilnost kraškega gospodarstva pa moramo videti ravno v strukturnem integriranju dohodkov od poljedelstva in živinoreje z dohodki od neagrarnih dejavnosti. S časom se je tipologija neagrarnih dejavnosti prebivalcev Krasa spremenila in prehajala od drobne trgovine, tovorjenja in tihotapstva v zgodnjem novem veku, prek prevoznništva, dela v kamnolomih in opravljanja raznih poklicev v tržaškem emporiju 18. in 19. stoletja vse do najrazličnejših vrst zaposlitev, ki so značilne za novejšo stvarnost.«*⁵

Kraško krajino G. Valussi prišteva *»h 'krajnam napora', oziroma k tistim vrstam okolja, ki [...] zahtevajo stalen napor zato, da je v njih mogoče živeti: naporno prilagajanje, izboljševanje in spreminjanje stalno stimulira in vadi umske sposobnosti človeka, zaradi česar kraška ljudstva izstopajo po svoji vztrajnosti in podjetnosti, kakor sicer vsa hribovska prebivalstva.«*⁶

Zaradi majhnih kmetij so se tudi Rakitljani, poleg ekstenzivnega poljedelstva in živinoreje, morali ukvarjati še z drugimi dopolnilnimi dejavnostmi, kot so npr. kmečka trgovina, sezonsko delo v bližnjih mestih in v čezmorskih deželah, pogosto pa so bili prisiljeni tudi v ilegalne dejavnosti, kot so tihotapljenje in razbojništvo.

V obravnavanem obdobju so sicer že vstopali v mezдне odnose, vendar zelo premišljeno in previdno. Družine so vedno poskrbele, da so se

3 Buršič, H., *Gospodarske prilike istarskog sela izmedu dva svetska rata i asimilacija »inorodaca«*, Pazinski memorijal, IX, Pazin, 1979.

4 Dukovski, Darko, *Svi svetovi istarski*, C.A.S.H., Pula, 1997, str. 9-13.

5 Panjek, Aleksander, *Človek, zemlja, kamen in burja. Zgodovina kulturne krajine Krasa*. V tisku.

6 Giorgio Valussi, v: Panjek, A., nav. d.

Istranka

(Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891, str. 157)

sezonski delavci vračali domov in tako zagotovili nemoteno kmetovanje in reprodukcijo skupnosti. Resda jih je veliko ostalo v Ameriki ali Argentini, vendar se jih je še več vrnilo, ko so zbrali dovolj denarja, da so povečali posest, zgradili hišo ali gospodarsko poslopje. Skupnost se je zavedala nevarnosti opuščanja kmetijske dejavnosti v primeru redne zaposlitve gospodarja in to z različnimi neformalnimi normami in pričakovanji preprečevala. Šele komunistični režim je s pomočjo ustrahovanja prisilil kmete, da so se redno zaposlili v tovarnah. Dejstvo, da jih je režim ustrahoval, da so se redno zaposlili, nam pove, kako močno so bili navezani na zemljo in tradicionalno kmečko družbo. Govori pa tudi o tem, da so se kmetje težko prilagajali industrijskemu načinu proizvodnje, ki je bil značilen tudi za druga okolja (npr. ludizem).

Za preživetje v tem revnem in odročnem kraju je bil najpomembnejši dogodek vsekakor izgradnja železnice leta 1876, ki je vas povezala s svetom in tudi v kasnejših obdobjih ključno vplivala na njeno zgodovino. S prihodom železnice se je povečala stopnja mobilnosti in komunikacije z mestom, nudila pa je tudi možnosti za zaposlitev, tako na železnici kot v bližnjih mestih, kot sta Koper in (predvsem) Trst, ter tako preprečila depulacijo vasi.

Železnica je pospešila tudi kmečko trgovino. Rakitljani niso le prodajali svojih presežkov, tem-

več so tudi preprodajali presežke sosednjih čičkih vasi. Prodajali pa so predvsem pridelke in izdelke, kot so sir, volna, volneni izdelki, mleko, jajca, seno ter jagnjetina, in sicer na sejmu v bližnjem Buzetu, na trgu v Trstu, pa tudi od vrat do vrat po bližnjih istrskih vaseh.

V vasi je bilo tudi nekaj obrtnikov, od tega največ zidarjev in zidarskih pomočnikov, ki so se sezonsko zaposlovali v Trstu, za potrebe vasi in okolice pa sta delovala tudi kovač in čevljar, o čemer pričajo tudi družinska imena, kot sta Kovač in Šuštar. V tem času sta bili v vasi kar dve gostilni, in sicer Pr' Nemcev in Pr' Rijanov.

Vaška skupnost in kmečka družina

Vaške ekonomije ne moremo obravnavati mimo pomembne vloge vaške skupnosti in kmečke družine, ki je pomembno zaznamovala socialne odnose znotraj skupnosti. Gospodarjenje na skupnem vaškem svetu, posebno paša na njem, je iz gospodarske nuje navajalo vaščane k temu, da so se čutili močno povezane v vaški skupnosti in da so sodelovali pri upravljanju skupnih zadev.⁷ Vaška skupnost si je prizadevala tudi za ohranjanje družbene enakosti, saj je bila, kot meni M. Verginella, »pravična porazdelitev zemlje [...], ki je bila vir zadovoljevanja temeljnih materialnih potreb, poglavitna preokupacija tradicionalnih vaških struktur, ki so skrbele za to, da bi izoblikovale učinkovite izravnalne mehanizme in zagotovile enakopravno porazdelitev življenjsko potrebnega, raznovrstnih zemljišč, pašnikov, mlinov ipd. Obnavljanje produkcijskih dejavnikov se je znotraj tradicionalne agrarne skupnosti dogajalo v imenu tradicije: vse spremembe so bile prizadevanje za njeno ohranitev.«⁸ Najpomembnejše in najbolj splošne naloge vaške avtonomije so bile upravljanje gmajne, vzdrževanje poti in kalov, vodstvo natriletnega kolobarjenja ter tudi popravilo poti ali pa skupno napravljanje drv in žrebanje partov. Skupnost je svoje sklepe sprejemala na sestankih, ki so bili praviloma pod milim nebom, sredi vasi ali ob cerkvi, večkrat tudi pod krošnj

⁷ Vilfan, Sergij, *Komun v Črnotičah, Traditiones I*, Ljubljana, 1972, str. 155.

⁸ Verginella, Marta, *Ekonomija odrešenja in preživetja, Založba Annales, Koper*, 1996, str. 26.

kakega drevesa. Skupnost je postavljala tudi poljskega čuvaja (*vardjana*).⁹

Pomembno vlogo v vaški skupnosti je imela patriarhalna kmečka družina, znotraj katere so se reproducirali tradicionalni družbeni odnosi, ki so urejali delovanje in ohranjanje skupnosti. Močna neformalna socialna kontrola je zagotavljala minimalne odklone in skrbno nadzorovala uvajanje kakršnihkoli sprememb in razlik. Nespoštovanje neformalnih norm pa je bilo sankcionirano z neformalnimi kaznimi kot so npr. obrekovanje, zasmeševanje (*špotanje*) in izguba družbenega ugleda. V Rakitovcu so prevladovala razširjene družine, leta 1945 je bilo v vasi 71 družin in 323 prebivalcev, od tega se je 33 družin pisalo Miklavčič, 20 Rožac, 3 Tripar in 15 Žigante.¹⁰

Način preživetja v vaški skupnosti v obravnavanem obdobju nam ponazarja pripoved šestinsedemdesetletne E., ki je živela v razširjeni družini, po opredelitvi vaščanov, eni bogatejših v vasi. Iz pričevanja lahko razberemo delitev dela in vlog, ki so bile za vsakega posameznika natančno določene:¹¹

»V naši družini so živeli skup štiri brati in nono in nona. Vsak brat je imel svojo delo: Nane je prodajal, Tonić je kopal njive, Dreja je imel čez vole i vuz in hodu v Istro po vole ino jih preprodajal in ljudem vozu stvari. Taku recimo Nemcon i Rijanom, ki so imeli štarijo, je vozu vino, polje je anka voral unin, ki niso imeli volov. Muj voća, ki so mu djali Šuder, pa je jmu čez vuce. A moja nona, ona je bila glavna švercerka, je hodila u Čičarijo po jejca in jih prodala u Trste. Moja mama i teta so se menjavale, en cejt je ena delala u hiši, ena na pulju, pole so zamenjale, ma teta je bila bulja za šverc. Mi otroci smo marali vse delat sz njimi, od šestega, sedmega leta smo pasli blago i vse kuj veli.«

Tudi v rakitovski družini so prevladovali patriarhalni družinski odnosi:

»... i vse so komandirali nono i nona, oni so imeli vse šoljde ino so jih polje delili po potrebi, ma so se dosti boti sini kregali sz njimi, ki jin niso teli

9 Vilfan, S., Soseske in druge podeželske skupnosti. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1980, str. 44-45.

10 Cadastre National de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Edition de l'Institut Adriatique. Sušak, 1946, str. 487.

11 Prim.: Verginella, M., nav. d., str. 247.

dat tolko šoljdov, kuj so teli. En bot se je stric Dreja skregal sz nonotm, ki mu ni tel dat šoljdov, i nono se je razjezu i mu je razseku voz, ki on je hodu vozit nakuli ... I kadra smo jeli so narprej jeli moži, pole otroci i kar je ostalo se pojele ženske.«

Po drugi svetovni vojni se je zaradi zaposlovanja zmanjšala odvisnost od zemlje in zato je tudi vloga vaške skupnosti začela postopoma upadati. Uvajanje komunističnega režima je na vas prineslo tudi hude konflikte med »pravovernimi« in »reakcijo«, ki so se še dodatno okrepili ob uvajanju združništva. Stanje je slikovito opisal L.:

»To je bilo slabo, prej je bil sveti mir u vasi ino anka med vojno je bil mir u vasi ino smo zmeraj držali skupaj, samo po vojni so naši nekateri, po drugih vaseh ni bilo take mržnje, so začeli uganjat po soje, na primer, da mara bit diferenciacija, ino poljer je bil greh ... I une proklete zadruge, so silili ljudi u zadruge, ma muj voća je reku: 'Jaz bin šeu u zadrugo, ma ne sz unimi, ki se jin ne da delat'. A ene družine eni so šle u zadrugo, ma se je slabo končalo.«

Prav tako se je v povojnem obdobju razširjena družina počasi začela preobrazati v jedrno, kar se je po mnenju E. tudi zgodilo zaradi zaposlovanja:

»Po vojne so šli vsi mladi delat i so imeli svoje šoljde. I tu je prneslo razdor u družine i mladi so šli na svoje. Eni so šli u mesto, eni so si nardili soje hiše, eni so si nardili samo svoje kuhinje u isti hiši, a eni so imeli iste kuhinje, samo so si kuhali vsaki svojo kosilo. Ja, ni bilo več une sloge kur en bot.«

Poljedelstvo

Kmetije so bile majhne, navezanost na zemljo in odvisnost od nje pa velika. Največji kmetje so bili Baroni in Kršanti, ki so imeli okrog 10 ha zemlje. Tudi Nemci, Vuki, Šušтари, Hirci, Kaćuni in Rijani so po mnenju informatorjev dobro živeli. Povprečno pa so bile kmetije majhne, to pa predvsem zaradi istrskega dednega prava, po katerem so kmetijo delili med vse brate, kar po mnenju pričevalcev ni bilo najbolje. Razdrobljena kmečka posest, ki je bila posledica demografske rasti, je tako narekovala tudi ukvarjanje s sekundarnimi dejavnostmi. Kmetije so bile običajno sestavljene iz raznolikih površin (obdelovalne površine, travniki, pašniki, gozd), ki so zagotavljale zadovoljevanje vseh potreb:

»Kadar se je delilo kmetijo so gledali da vsa-ki sin dobi vsega malo: malo njiv, malo vrtov, malo gorjišč (teras), malo senožeti in malo partov. Taku da so imeli za polimenje (pridelke), za seno, i za drva.«

Obdelovalne površine so bile precej raznovrstne in so segale od ravninskega Pulja (polja) do teras (karone) v pobočju pa do kraških vrtač oz. delanih dolin.¹²

Pridelke so v Rakitovcu pridelovali predvsem za lastne potrebe, saj so bile obdelovalne površine preskromne in kmetije premajhne, da bi na njih proizvajali presežke. Da je kaj ostalo za prodajo, so se morali odrekati, saj so nujno potrebovali določeno vsoto denarja za plačilo davkov:

»Ku smo teli kej prodat, smo marali vančat, recimo da smo lahko prodali kej mleka, smo mi mešali za naše potrebe mleko sz vodo. Od prasca smo zmeron prodali najmanj pu ...«

Kmetija, velika okrog 10 ha, je omogočala dostojno preživetje, zato so v vaški socialni strukturi vaščani s takim premoženjem sodili med bogate, kar pa je relativno, saj iz pričevanj lahko razberemo, da so tisti z velikimi kmetijami običajno živeli v velikih družinah, tj. stari starši in sinovi z družinami, in zato kmetije niso delili, kar po drugi strani pomeni, da so bile družine številčnejše in so bili potemtakem tudi oni na robu življenjskega minimuma.

Ena od informatork, ki je živela v eni izmed »bogatih« družin, se spominja, da so živeli zelo skromno in so si privoščili dobrote, kot so štruklji ali sir, le ob večjih praznikih, saj sta bila voča (stari

oče) in nona (stara mati), ki sta gospodarila, izjemno varčna:

»Se spunin, da so narprej jeli moži, kar je ostalo, smo dobili otroci, a ženske so jedle, kar je ostalo, vse kar je bilo kej, smo prodali, i vse šoljde je imel voča.«

V obravnavanem obdobju v tem delu Istre kmetijstvo še ni bilo mehanizirano, zemljo so obdelovali ročno (motično poljedelstvo ali kopaštvo), kajti le večji kmetje so imeli volovsko vprego, da so lahko zemljo najprej preorali.¹³ Veliko malih kmetov je zemljo zgolj prekopalo z motiko (*saponom*), nato so sadili in sejali. Zaradi majhnih parcel pa marsikje niti ni bilo mogoče orati, ker se ni dalo obračati volovske vprege. Večji kmetje so občasno orali manjšim v zameno za plačilo ali za povračilo v obliki žrnade,¹⁴ to je neke vrste merska enota za delo, opravljeno v enem dnevu. V žrnadah so vaščani napovedovali svojo orno zemljo že leta 1627. Žrnada ni površinsko povsod enako določena mera, temveč se razlikuje od kraja do kraja.¹⁵ Tako so npr. kmetje, ki so imeli volovsko vprego, vozili tistim, ki je niso imeli; za en prevoz sena s hriba Kavčiče do »Gure«, hriba nad vasjo, ali za dan oranja so bile za povračilo predvidene štiri žrnade, kar pomeni, da so morali na njihovi kmetiji delati štiri dni, in to cel dan. Ko so delali po drugih vaseh, je bilo za žrnado predvideno plačilo 10 lir, če so delale ženske, pa pol manj. Velikokrat so dobili plačilo kar v naturi, npr. v pšenici ali koruzi. Na dnino so odhajali v okolico Trsta, na Koprsko, v Istro v okolico Buzeta in Pazina, pa tudi v samo vas k večjim kmetom in okoliške kraje. Za tovrstno delo so rekli, da gredo delat na mandrijo;¹⁶ šlo pa je za priložnostno delo pri velikih kmetih, kot je denimo obiranje oljk, paradižnika, graha in češenj, žetev, košnja, nabiranje drv itd. Več vaščanov skupaj je dobilo delo pri večjih kmetih, ko je bilo na kmetiji potrebno opraviti največja dela. Pri kmetih so ostali ves teden, ti so jim nudili tudi hrano in

12 Poseben način urejanja tal je bil potreben v primeru spreminjanja vrtače v obdelovalno površino, njeno prilagajanje kmetovanju pa je oblikovalo še eno značilno prvino kulturne krajine Krasa, to je »delano dolino«. Na naravnem dnu vrtače se navadno že sama po sebi nabira večja količina prsti, ki postane osnova za bodočo njivo ali bolj pogostoma njivico. Vrtače so urejali z odstranjevanjem kamenja in odbijanjem štrlečih skal, s čimer so strmino njenih pobočij preoblikovali v enakomernejši naklon. Kamne so odlagali v skopano jamo na dnu doline, dno pa so potem zasuli z zemljo, ki se je prej zadrževala med skalami. S tem so povečali debelino plasti zemlje in zvišali dno vrtače, površino pa so izravnali, tako da je njiva dobila okroglasto obliko. Ob njenem robu je ostro prehajala v strmino pobočja. Zakopani kamni pod dolinskim dnom so uravnavali temperaturo prsti. V: Panjek, A., nav. d.

13 Prim.: Grafenauer, Bogo, Poljedelski obdelovalni načini. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv I, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970, str. 226; Vilfan, nav. d., 1957, str. 66.

14 Prim.: Brumen, Borut, Sv. Peter in njegovi časi. V: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Založba /Cf, Ljubljana, 2000, str. 154.

15 Vilfan, S., K obdelavi polja v Slovenski Istri, Slovenski etnograf, X, Ljubljana 1957, str. 66.

16 Izraz izhaja iz besede mezzandria, ki je bila nekoč teritorialna oznaka za določeno fevdalno posest, praviloma cerkveno.

prenočišče, konec tedna pa so se vračali domov. Plačilo za tovrstna dela je bilo bodisi v naturi, npr. za dan žetve so dobili pet kilogramov pšenice ali koruze, bodisi v denarju:

»Son šla na žrnado anka doli u Heke u Istro ino son šla pomagat žet h enin hmeton. Za plačo so mi dali pet kilo žita ino son nesla damu, pa son šla doli na Dvore h enemi Sekulići ino son pobirala drva i za tu so mi dali en lonc frmentona (koruze), ki son ga zmlela in nesla damu.«

Fantje iz Rakitovca, ki so šli za časa Italije večkrat kosit v sosednji Brest, so za dan košnje dobili deset lir, za kar so takrat lahko kupili deset kilogramov moke. Ženske pa so bile slabše plačane in so za dan žetve dobile pet lir.

Kulture

Sadili so fižol, oves, ječmen, pšenico (jara in ozimna), koruzo, krompir, korenje, zelje, ohrovt in broskve (posebna vrsta ohrovta) ter repo. Pridelke so sadili vedno ob določenih datumih, vezanih na razne svetnike, in glede na različne lune mene. Kar je raslo pod zemljo (gomoljevke), so sadili ob stari luni, kar je raslo nad zemljo, pa ob mladi. Na rodovitnost so poskušali vplivati tudi z magičnimi obredi, ki so tudi sicer prežemali njihov mentalni svet. Tako so npr. semena žegnali z žegnano vodo ali pa na posevkih puščali simbole, kot je npr. križ:

»Fažu smo sadili za sv. Križ, tu je 3. maja, frmenton smo sadili za sv. Jurija, tu je 24. aprila, vovos za sv. Jožefa, zelje, broskve ino varzote so sjali u Gonjišča na viljo sv. Jožefa, tu je 18. februara ali pa na viljo Matere božje, a kumpir so marali prve s'pe sadit prvi petok marca, i ku je bil sneg, somo sadili magari samo tri s'pe, a žito so sjali septembra za sv. Mičela. Ja, tu so bile proverbije, kadar smo sjali kapuz, smo zmeron sredi gonjišča nardili križić, da je bolj raslo.«

Veliko so sadili zelja in repe, ki sta bila poleg krompirja in fižola najpomembnejša prehrambna artikla in so ju kisali v velikih količinah, tudi do štiri sode (bdnje) po petsto litrov na družino:

»O, smo imeli č'da kapuza ino repe in poljer na jesen smo tu vse ribali in dajali kisat u vele bdnje (sode) sz lesa ino otroki smo peštali kapus, stari pa so ga ribali anka dva dan ... ino polje smo celo zimo jeli samo kapus, repo, fažu ino kompir, o ma še buh, da je bilo, i zmeren se je na dno bdnja dalo križić i glavo frmentona (koruze op. a.), taku da je ratalo.«

Kmetica iz okolice Kopra

(Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891, str. 217)

Področje Rakitovca je primerno za gojenje pšenice in drugih žit. Največ so sejali pšenice in koruze, kar je italijanska fašistična oblast tudi spodbujala s t. i. žitnimi zakoni. V tem predelu Istre je pšenica dobro uspevala, za razliko od drugih območij, kjer se fašistične direktive niso obnesle, saj so ostali predeli Istre primernejši za gojenje oljk in razvoj vinogradništva.¹⁷ L. se spominja, da so se tudi v šoli učili, kako se obdeluje pšenica: *»Za časa Italije smo Rakitljani začeli sjat anka novo žito, ki je bila nižja od stare in se zatu ni poglela, stara je bila visoka kuj človek in vre manjši veter je je pogue.«* Njegovo pričevanje je dopolnil M., ki se spominja, da je poskus uvajanja italijanskega žita propadel, ker sorta ni bila odporna na nizke temperature: *»Baroni so sadili to taljansko žito, ma je pršla zima, i jin je vse pomrznilo, i uno leto so bili lačne kruha. Taku da se je stara sorta obdržala vse du komunizma, ki so nan dali rusko žito i to je bilo prav za naš krej.«*

¹⁷ Dukovski, nav. d., str. 68.

Pšenica je po izkušnjah kmetov najbolj uspevala na višjih sončnih terasah, kot so Zased, Zalohe, Rebor, Rebrica, krompir pa v nižjih legah, kot je Rešje, kjer je zemlja lahka in globoka.

Žetev je bila, podobno kot košnja ali koline, zelo pomemben vaški dogodek. Začela se je sredi julija in se je vse do sedemdesetih let prejšnjega stoletja izvajala ročno, za tem pa so žito kosili s kosilnico, ki so jo nekako priredili za žetev. Žito je nato omlatil *mlatič*, ki je prišel v vas s kombajnom, ko se je žito posušilo. Najprej so poželi zimsko žito in ječmen, kasneje, na dan sv. Roka (16. 8.) pa še oves. Žetev s srpom je bila žensko delo, medtem ko so moški žito vezali v snope s *pasini* (pasovi iz pšenice). Snope s klasjem navzgor so zlagali v *lonice* (kope), te pa so povezali s srobotom ali vrvjo, ki je snope držala skupaj. Tako se je žito sušilo, da se je kasneje lažje omlatilo. Tudi mlačva je sprva potekala ročno; ljudje so vsak snop posebej omlatili in nato zrnje ločili od plev z *vejanjem*. V šestdesetih letih pa je v vas prišla mlatilnica z *mlatiči*, ki so žito strojno omlatili. Pšenico so nato vozili ali nosili mlet v bližnje mline v Slopah in Buzetu.

Najbolj rodovitne so bile kraške terase v Gonjiščih, ki so izpostavljene južnemu soncu in ležijo v zavetju. Ker ima tu strmina več kot 40 stopinj naklona, so velike le nekaj kvadratnih metrov in podprte z zidovi. Tu so sadili predvsem zgodnji krompir in sadike za kapusnice. V *vrtilih* (ograjene kraške vrtače), ki so jih vaščani naredili na gmajni, je bila zemlja tudi rahla in dobra ter najbolj primerna za krompir.

Vse njive od Pod pulja do Cera so bile skrbno obdelane:

»Smo sadili nrveč žita ino frmentona, da smo imeli za kruh ino za živali ... ma je bilo vse obdelano u livel, vse od Pod pulja do Cera in vsi vrte po Krase, vse ino ne kur danes, ki bijo nan teli plačevat, samo da delamo zemlju, pa še ni nobenega, ki bi tu delat.«

Donosnost zemlje je bila majhna, saj ni bilo dovolj gnoja, da bi lahko vse pognojili, primanjkovalo pa je tudi semen. Da bi povečali rodovitnost, so kolobarili; kjer je bil prvo leto krompir, so zemljo pognojili, naslednje leto pa so jo običajno posejali s pšenico ali koruzo in nato še z repo za krmo živine. Za ovsom so sejali pšenico, za ječmenom pa

pšenica ni uspevala. Tretje leto so ponovno pognojili za krompir. Ko se je zemlja izčrpala, so jo pustili v *baredu* (prahi) in na njem za nekaj let posejali deteljo, vendar se je kolobar pogosto obrnil tudi brez prahe.¹⁸ L. nam pojasni, da redne prahe ni bilo zaradi pomanjkanja zemlje.

Poljedelska opravila so opravljali tako moški kot ženske in otroci. Ženske so nemalokrat poprijele tudi za t. i. moška dela, kot so oranje, brananje, kopanje, medtem ko je bilo za moške sramotno, če so delali ženska dela, kot so žetev, sejanje, pletev plevla ...

Košnja

Poleti je bilo najzahtevnejše, hkrati pa tudi najbolj cenjeno delo na kmetiji košnja sena. Prednostni status so si kosci pridobili zaradi težavnosti dela, zato so bili privilegirani tudi pri delitvi hrane. Vino, panceta in sir so bile delikatese, ki so jih gospodinje hranile predvsem za kosce. Otvoritev košnje na senožetih je bila pravi vaški praznik:

»Kadar se je šlo na Plaso (senožeti na hribu Kavčič, op. a.) kosit, smo zeli iz žita panceto, tabot smo je hranili u žitu, ki je več cejta trajalo, ino ženske smo zamesile štrcade, tu je domača pašta, ino jih obelile sz panceto, ma je bilo dobro.«

Košnja se je začela v času svetega Ivana, to je sredi junija, in trajala vse do septembra. M. se spominja izreka: *»En bot se je reklo: 'Sveti Ivan hiti kose van', ja, ino smo šli narprej gori u Srjevice ino polje use višje ... ino smo kosili vse du oktobra gori na Guri.«*

Najprej so pokosili nižje ležeče predele, tj. *karone* (neobdelani deli teras) in deteljo na polju, večino sena pa so nakosili na senožetih, na hribu Kavčič, kjer so bile najprej na vrsti nižje ležeče senožeti (Srjevice, Plasa ...), po svetem Jakobu, to je 27. julija, pa še višje na Guri. Na polju so kosili tudi otavo, na senožetih pa so kosili le enkrat; potem ko so pokosili, so se senožeti spremenile v pašnike.

Največje senožeti so bile v Srjevicah, Na Plasi, Pod Jezerom, Pod Kavčiči in na vrhu hriba Gura. Kosili so ročno s kosami, ženske pa so okrog grmovja požele travo s srpi. Pokosili so vse do za-

¹⁸ Prim.: Vilfan, S., *K obdelavi polja v Slovenski Istri, Slovenski etnograf*, X, Ljubljana, 1957, str. 67.

dnje travice, tudi na najtežje dostopnih terenih, saj je takrat krme primanjkovalo, ker je bila skoraj vsa zemlja obdelana.

M. se tako spominja vloge žensk pri košnji:

»Moški so kosili sz kosami i tam ki se ni dalo prić sz koso, smo šle me ženske sz srpom vse okuli kamenov, da ni ostala nnka bilka sena. Je bilo treba taku, ki je bila večina zemlje obdelane i ni bilo zado-sti sena za živino.«

En moški je lahko, odvisno od konfiguracije terena, dnevno pokosil za voz sena. M. s ponosom pripoveduje o svojem največjem podvigu, ko je v enem poletju pokosil kar dve toni sena:

»Kadar son pršu sz vojske, son sam pokosu na Guri dvestu kvintalu sena ... son kosu gori en mesoc, damu son pršu samo za kak dan ... Ja, je bilo fadižno, mi je zmanjkevalo še vode in son bil več lačon kuj sit. I poljer kadar smo zidali lupo, smo prodali to seno, i smo sz temi šoljdi plačali zidare.«

Ko so moški kosili, so jim žene prinašale kosilo v *plenjerjih* (košarah, ki so jih ženske nosile na glavi). Ko so kosili na Guri, ki je bolj oddaljena, so moške ostali gori tudi po ves teden. Osemdesetletni L. se spominja, da se je košnja začela že zgodaj zjutraj, še ob temi, in je trajala do mraka: *»Kadar je bila zadnja zvezda na nebi, smo ustali ino začeli kosit, še pr tame; je bil veči hlad ino anka trava se je bolj rezala ... ma je bilo fadižno, ma anka lepo, ki je bila kompanija in veselje ...«*

Kosci so kosili vzporedno, vendar tako, da so drug za drugim zaostajali, ker bi se sicer zadevali s kosami. Za njimi so travo z vilami in grabljami *raztrosili*, da se je hitreje sušila. Pri spravilu sena je sodelovala vsa družina. Najprej so vsi skupaj seno obrnili, nato so ženske in otroci grabili, moški pa so z vilami seno premetavali in nosili na *lonice* (kope). Če so bile senožeti velike, so ženske na glavah znosile seno, povezano v *ruho* (rjuho iz žaklovine). Nošenje česarkoli na glavah je bilo izključno žensko opravilo. Moški so bremena običajno prenašali na hrbtu:

»Ženske so nosile na glavah plenjer in ruhe sz senon in steljo, a moški so nosili na hrbte. Buh ne dej, da bi moški nosu na glavi, bi se me vsi smejali.«

Iz omenjene izjave je dobro razvidno, kako do potankosti so bila izdelana pravila skupnosti, ki

jih je moral posameznik spoštovati, da ne bi bil izločen ali zasmehovan.

Seno so spravili (*zdeli*) na kope (*lonice*), kasneje pa so ga z vozovi pripeljali v dolino. Seno so na vozu povezali z vrvjo, po vrhu pa z *žrdjo*. Ko so šli po seno na hrib, so odrinili od doma že ob enih ponoči, ker so podnevi muhe napadale vole, ki bi tako lahko zaradi slabih poti zvrnili voz, kar se je nemalokrat zgodilo, enkrat tudi M.:

»Kadar se je seno posušilo, so narprej pograbili in poljer so ga žene znesle u r'hi na glavi na kup in može smo ga shitali na vele lonice, utroci pa so peštali seno na lonicah. Ino polje je čakalo, da ga zvozimo damu, ino anka tu smo šli sredi nući, da niso mškoni pikali blago ... o, kolko boti smo anka zvrnili seno ... ma je bilo nevarno ... na enih mestih je bila slaba pot ino somo marali držat vuz, da se ne zvrne. En bot je moja žena držala vuz ino se je zvrnu in jo je poklopu, son je kumaj rešo ...«

Doma so seno spravili na senik (*oder*), ki je bil običajno nad hlevom, lahko pa so ga spravili tudi na velike lonice okrog droga.¹⁹

Viške sena so prodajali v Trstu, saj je bilo seno iz teh krajev tam zelo cenjeno. Prodajali so ga velikim kmetom v okolici Trsta, pa v konjušnici v mestu in seveda na senenem sejmu, ki je bil običajno trikrat tedensko. V Trst so prodali tudi do sto vozov sena letno. Večina je prodala dva do tri voze, bolj podjetni pa so ga tudi odkupovali v bližnjih krajih v Čičariji in ga nato preprodajali. Še danes se v skali na kolovozni poti, ki je vodila v Trst, poznajo kolesnice vozov.

Vožnja sena v Trst je bila dolga, naporna in nevarna, saj so bile poti v zelo slabem stanju. Pot je potekala preko Zazida do Ospa, kjer je bilo postajališče pri gostilni Slavec. Včasih so se ustavili tudi v Črnem Kalu. Kasneje, ko je bila ta pot še slabša, so šli raje skozi Rižano in od tam na Škofije, kjer so običajno prespali. Na vmesnih postajah so se okrepčali in prespali ter se naslednji dan zgodaj zjutraj, okrog treh, podali v mesto, kamor so prispeli okrog osmih zjutraj. L. je še kot otrok vozil seno z očetom:

¹⁹ Prim.: Valenčič, Vlado, Kulturne rastline. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970, str. 362-363.

»... se je šlo čez Gabrje, ki gre ta cesta na Zazid, in je bila tako grda pot, dunjer nismo mi po vojni splužili s traktorjem, z buldožerjem. Smo šli u podan s punim vuzom sena, jest in moj oče in še drugi Rakitljani, in dol u Gabrje, je moral oče držat z ramo vuz, da se ne zvrne. Jest sem počasi gonu vole, ki sem bil otrok, tako da se je dol z vrha Gabrja vozilo pol ure ... Ja smo u podan šli od tukej proč ino smo se ustavili u Ospi, ki je imel neki Slavic tam oštarijo sz veliko korto. Nutri se je zapeljalo vse te voze. Tam je lahko stalo petnajst vozov. U uni korti je imel štal, vole se je dalo nutri, seno smo vzeli s sabo tolko za vole, pol smo jih pol ure futrali. Potem se je gnalo tam gor na uno vodo pit vole. In zjutraj, kadar so bile tri ure, smo naprej šli pruti Trste. Ponoči, zjutraj u treh urah smo šli proč in tam u zori smo pršli u Žavlje in potem tam na Piaci Foraggi, blizi Via del Veltro, kamar je bival Škokolin. Tja smo pršli u 8 uri in tam smo čakali, dokler je pršu kupec, da je seno kupu.«

Pašna živinoreja

Istra je bila že od nekdaj pomembno pašniško območje. Pašniki so zemljišča, na katerih je vegetacija že po naravi ali zaradi človekovega posega primerna za pašo živine. Po legi se pašniki ločujejo zlasti na nižinske, višinske in obmorske pašnike, zato so različni pašniki primerni za pašo v različnih letnih časih. Z gledišča posameznega naselja se ta delitev deloma ujema z razločevanjem vaških pašnikov in pašnikov, oddaljenih od vasi. Vaški pašniki so primerni za dnevno pašo, ki jo je živina dosegla in se vrnila v enem dnevu. Taki pašniki so bili last skupnosti in jim pravimo gmajna, na Tržaškem in v Istri pa *komunela*. Tako ji pravijo tudi Rakitljani. Paša se je začela skoraj povsod po Sloveniji na Jurjevo (24. april) in se končala na vse svete (1. november).²⁰

Gospodarjenje na skupnem vaškem svetu, posebno paša na njem, je iz gospodarske nuje navajalo vaščane k temu, da so se čutili močno povezane v vaški skupnosti in da so sodelovali pri upravljanju skupnih zadev.²¹ Najpomembnejše in najbolj splošne naloge vaške avtonomije so bile prav upravljanje gmajne, vzdrževanje poti in napajališč

za živino (kalov in korit), paša je narekovala tudi skrb za pašnike, kot je ograjevanje pašnikov, da živina na pašnikih ne povzroči škode, in gradnjo *staj* (senčni prostori, v katere se je živina zatekla pred pripeko).²²

Vaška skupnost je morala poskrbeti tudi za vodenje natriletnega kolobarjenja in za popravilo poti ali pa skupno napravljanje drv in žrebanje partov.²³ Če so z gmajne pridobivali steljo, seno in drva, pa so strogo pazili na to, da se je delitev izvršila čim bolj pravično.²⁴

Če so imele vaške skupnosti veliko pašnega sveta, so ga dajale v najem pastirjem iz drugih predelov. Med Čičarijo in Istro je bila uveljavljena paša na daljavo oz. selitvena transhumantna paša. To je polnomadska oblika pašne živinoreje. Za to področje je bila značilna t. i. reducirana transhumanca, to pomeni, da se je izvajala v času polne paše na planinskih pašnikih bolj ali manj blizu stalnega bivališča, v zimskem času pa so pasli v obmorskih krajih.²⁵ Iz Čičarije so se pozimi selili v Istro in Furlanijo, kjer je bila zaradi toplejše klime paša mogoča, kar so počeli tudi Rakitljani. Navzkrižne selitve živine so se ohranile vse do petdesetih let dvajsetega stoletja, le da v manjšem obsegu.²⁶ Gmajno so zlasti vasi na beneškem ozemlju oddajale v zakup pastirjem iz drugih krajev, kot so npr. Čičarija, Kras, Pivško in Brkini. Pri selitveni paši ločimo zimsko in letno vrsto paše. Pozimi so gnali iz Pivke, s Krasa, iz Brkinov in Čičarije del ovac na pašo k morju na istrsko obalo in ob Tržaški zaliv, kjer je mila zima dopuščala pašo na prostem. Na zimsko pašo so gnali ovce od sv. Mihaela (29. september) do božiča, tam pa so ostale do sv. Jurija. Po sv. Juriju pa so Istrani prignali ovce v Čičarijo, Brkine in na območje Nanosa na poletno pašo.²⁷

22 Prim.: Novak, Vilko, *Živinoreja*. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I*, Ljubljana, 1970, Državna založba Slovenije, str. 344-386.

23 Parti so bili deli gmajne, na kateri so pridobivali steljo, drva ..., ki so jih razdelili med vaške družine, ki so za njih skrbele. Da bi zagotovili pravično razdelitev so jih žrebali, tako, da so v klobuk dali lesene deščice z vrezanimi številkami.

24 Vilfan, S., *K obdelavi polja v Slovenski Istri*, Slovenski etnograf, X, Ljubljana, 1957, str. 73.

25 Smrdel, Inja, *Trije 'ovčarji'*, *Traditiones*, 18, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1989, str. 138.

26 Prav tam, str. 83.

27 Umek, Ema, *Prispevek k zgodovini ovčereje na Krasu in v slovenski Istri*, Slovenski etnograf, X, Etnografski muzej Ljubljana, Ljubljana, 1957, str. 71-72.

20 Vilfan, S., *K obdelavi polja v Slovenski Istri*, Slovenski etnograf, X, Ljubljana, 1957, str. 73.

21 Vilfan, S., *Komun v Črnotičah*, *Traditiones I*, Ljubljana, 1972, str. 155.

Rakitljani naj bi po pripovedovanju prednikov oddajali pašnike v najem Morlakom iz Istre. Za najemnike naj bi bila zanimiva predvsem poletna paša na Guri. Na Guri naj bi bilo še danes nekaj kamnitih ograd za ovce, ki naj bi jih naredili gostujoči pastirji. Na zimsko pašo pa so gnali ovce v Istro in Furlanijo.

Ovčereja

Ovčereja je bila od nekdaj ena izmed glavnih gospodarskih panog v slovenski Istri in je veljala za najvažnejše moško opravilo. Vilfan to razlaga z dejstvom, da so si ga moški prisvojili, ker je bilo to v preteklosti glavno in najbolj donosno kmečko opravilo.²⁸

Tudi v Rakitovcu je bila to ena pomembnejših panog, saj je področje z obsežnimi nižinskimi kraškimi pašniki in višinskimi travniki za tovrstno dejavnost zelo primerno.

Vseh ovc v vasi naj bi bilo v času Italije okrog 1.000 (osem čred – *čapov*); premožnejši so imeli sami *čap*, ki je štel do 100 ovac, največ pa je bilo manjših lastnikov. Največ ovc so imeli Kršanti, Tonči Lukotov, Baroni in Špici. Ostali so združevali od deset do dvajset ovc v skupno čredo in so potem tudi skupaj organizirali pašo, sirjenje in druge dejavnosti, povezane z ovčerejo. Združevanje ovc v *čape* je bilo v veliki meri povezano s sirjenjem, saj dajo ovce razmeroma malo mleka in bi bilo sirjenje zaradi tega oteženo. Razlog, da je imela večina manjše število ovc, je bil v tem, da so imeli premajhne kmetije, da bi ovce prehranili čez zimo.

Paša je običajno potekala po ustaljenih pravilih skupnosti. V Rakitovcu v obdobju, ki se ga ljudje še spominjajo, paša ni bila skupna, kot je bilo to značilno za nekatere druge vasi (npr. Črnotiče) na tem območju.²⁹

V času, ko so bili naši informatorji »ovčarji«, so bile ovce čez zimo doma. Šele aprila, ko so skotile, so jih gnali na pašo. Nekaj mladičev so prodali, nekaj pa so jih pasli blizu vasi na posebnih pašnikih, saj so jih morali ločiti od mater, ker bi bili sicer ob mleko. Zato so ovce pasli na bolj oddalje-

nih pašnikih na *komuneli* (gmajni), ki je obsegala: Raven kras, Stražnico, Pod batice, Pod cerom, Pod velim hribom, Kaljužo, Pod puljom, Vinčiče, Strnico, Plasičin krog, Za grižo, Breg, Leskuce, Vajnice, Za gabrekom, Zatreb'čke ...

Spomladi in poleti so pasli po pašnikih okrog vasi, jeseni, točneje oktobra, ko so pokosili senožeti, pa so pasli tudi na Guri. Pri tem je zanimivo, da so, potem ko so pokosili senožeti, ki so bile v zasebni lasti, pasli vsevprek, ne glede na lastništvo.³⁰ Transhumanca je bila torej omejena zgolj v vaških mejah, medtem ko so še v času Italije njihovi predniki z večjimi čredami pozimi pasli v toplejših krajih v okolici Kopra, okrog Gračišča, Šmarij, Pomjana in Poreča ter celo v Furlaniji:

»Muj čača je bil u družini glavni za vuce past ino zatu je anka zgubil življenje, ki je šel u Istro iskat, kan bi gnal vuce čez zimo. Doli je bilo več toplo i taku si pršparal seno za govedo. Ino na poti ga je ujelo slabo vreme ino zatu, ki se je ruba posušila na njeme, je ujel polmenite, tu bi bila danes pljučnica, ino ni preživu. Je zapstu štiri mikine otroke.«

V Istri so po pripovedovanju L. imeli večinoma trajnejše dogovore s tamkajšnjimi kmeti (*štancijami*), ki so jim dajali v najem hleve in skromne prostore za bivanje. Najemnino so večinoma plačali v naturalijah, to je z določeno količino sira, skute in jagnjeti, ostal pa jim je tudi gnoj. Transhumanca v »nižjo Istro« se je torej ohranila vse v 20. stoletje, čeprav so jo že v 18. in 19. stoletju oblasti z raznimi dekreti prepovedovale.³¹ Zamrla je šele, ko je med vaščani zaradi zaposlitvenih možnosti v bližnjih mestih, pa tudi v tujini, usahnila potreba po ovčereji.

Nekateri kmetje so imeli tudi ovce v zakupu oz. na *spolovino* od drugih večjih kmetov, tako da so si ovčarske proizvode delili na polovico.³²

Paša ovc je bila zelo zahtevna; ena od informatork se je slikovito izrazila: »*Ki ni proval vuce past, ne zna, kaj je slabo.*« Paša se je namreč začela ob jutranji zarji in je trajala do okrog devete zjutraj, čez dan pa so ovce počivale v senčnih *stajah*: »*Kadar se je pokazalo sonce, se vuce niso tele več past, se je reklo, da so se začele 'gnojit', tu pomeni,*

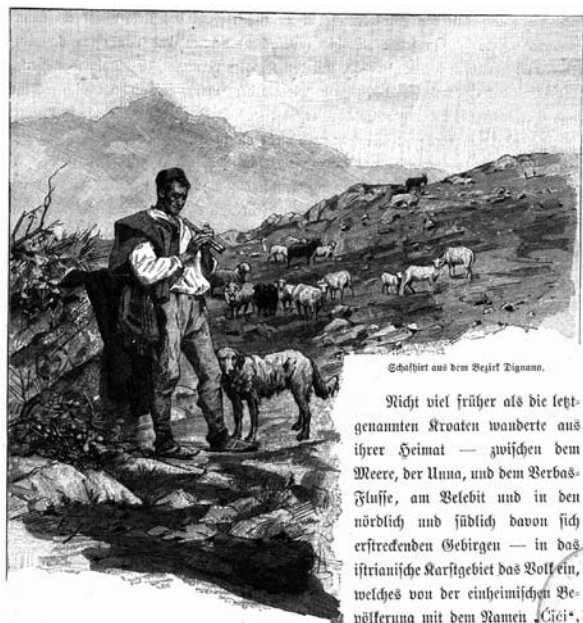
28 Prav tam, str. 84.

29 Prim.: Vilfan, S., *K obdelavi polja v Slovenski Istri*, Slovenski etnograf, X, Ljubljana, 1957, str. 83.

30 Prav tam, str. 74.

31 Prav tam, str. 75.

32 Prav tam, str. 80.

Ovčar

(Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891, str. 211)

da so vse šle skup in nisi vidla več nobene glave gori, kadar je bilo sonce visoko, ne bi se več prmaknile, pa da jih ubiješ.«

Takrat so si odpočili tudi pastirji. Ob devetnajstih pa so šli spet na pašo in pasli vse do dveh zjutraj.

Na Kaljuži so imeli osem *staj* (za vsako čredo svojo), v katerih so poleti, ko je nastopila vročina, ovce počivale. Poleg *staj* je bil velik kal (*kaljuža*), kjer so se ovce tudi napajale.

Ovce so enkrat tedensko krmili s soljo v *solinah*, to je na sklesanih ravnih kamnih, na katere so natrosili sol. *Soline* so bile Pod stazinami in v Srjevicah.

Paša ni bila prosta; z ovcami je bil vedno tudi pastir. Za pašo je bila običajno zadolžena ena oseba v družini, saj je bilo to zelo odgovorno in zahtevno delo, pastir s svojo čredo pa je bil skozi vse leto izpostavljen različnim preizkušnjam, ki se jih spominja tudi sedemdesetletni M.:

»Zmeron je maral bit en pastir, da so ga vuce poznale. Pr nas Kršanto, še kadar smo bivali sk'p na Plačare, je zmeron pasu vuce stric Šuder, a narbulji pastir u vasi je bil Tonči Luketov. Se ga spunin, ki je

bil zmeron ubučen u eno koržato i naslonjen na sojo krebeljico, ma on je živo samo za vuce.«

Marsikdaj so se ovce izgubile, kot se je to zgodilo tudi M.:

»En bot son pasu vuce i sem samo dal glavo malo na tla (zaspal, op. a.) in kadar son se zbudil, teh prokletih vuc ni bilo več. Teci gori, teci doli in nič ... in znaš, kje jih je pokojna mati našla? Gori u mla-ki na Guri so se mirno pasle. Ma, ki je pršlo sonce, so se zagnojile (so se tesno stisnile z glavami skupaj v krog in se niso premaknile, op. a.) in son moral bit še cel dan gori ž njimi.«

Zgodilo se je tudi, da so zbežale v vrtače in pojedle pridelek:

»Ma so šle anka u kak vrt, je ena vuca tekla napred ino vse za njo, jih nisi ustavu nanka da si buh ino en bot son pasla vuce, ino so mi šle u en vovos, so ga vsega pojele, mama mija, ma son jih dobila.«

Posebno je moral pastir paziti, da ovce ne bi zbežale v *lamo*, to je mladi gozd, ker bi s tem uničile ves gozdni podmladek. To je bilo skorajda huje, kot če bi ovce pojedle pridelek v kaki vrtači, saj je bilo takrat gozda malo in so morali zanj še posebej skrbeti. Na *lamo* so morali budno paziti sedem let, za kar je bil zadolžen *vardjan*,³³ ki je tudi sicer v vasi skrbel za varnost polja pred vdorom živine, tatvinami in drugimi nevarnostmi.

Najbolj nevarna je bila paša ob slabem vremenu, saj so ovce iskale zavetje in se razkropile ter se tako zlahka tudi izgubile, vedno pa je pretila nevarnost tudi pred tatovi živine, se spominja E.: *»Nikdar nisi znal, kdaj se bo iz kakega grma stegnila roka kakega iz Bresta (sosednja vas, op. a.)«.*

Najpomembnejši proizvodi ovčereje so bili sir, volna, meso (jagnjetina in meso starih ovc – *stark*). Jagnjetino so odkupovali mesarji iz Klenovščaka, potem ko so kmetje jagnjeta zaklali doma in jih očistili. Ovce, ki so kotile okrog božiča, so prezimile v hlevu, medtem ko so jalove ovce in ovne, kolikor je bilo mogoče, pasli tudi pozimi. Vsako leto so pustili za podmladek 10–12 ovc, prav toliko starih pa so prodali.

³³ Prim.: Vilfan, S., Soseske in druge podeželske skupnosti. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Ljubljana 1980, Državna založba Slovenije, str. 44–45.

Dva do trije kmetje so mleko združili in sirili vsak dan. Ovca je dnevno dala od pol do enega litra mleka. Najboljše mleko je bilo od maja do julija, ko ga je bilo tudi največ. Tudi v Rakitovcu je molža ovc veljala bolj za moško kot za žensko delo, v nekaterih okoljih, npr. v Franciji, pa velja za izključno žensko opravilo in je za moškega sramotno, če ga drugi zalotijo pri molži.³⁴ Najbrž je to povezano z dejstvom, da moški o tem delu govorijo s posebnim zanosom in, kot kaže, jim je najbolj žal predvsem zaradi izumrtja prav te panoge.³⁵

Ko se je nabralo dovolj mleka, so iz njega naredili sir in skuto. Sirili so tako moški kot ženske, in sicer v velikem ovčarskem kotlu, ki je držal okrog štirideset litrov. En *čap* ovc je dal po mnenju V. Novaka okrog 15 kg sira, po mnenju Rakitljanov pa je bila količina sira znatno nižja, okrog 3–5 kg. Vilfan meni, da so morali za kilogram sira dati 6–7 kg mleka; slabšemu ovčarju je dajala ena ovca 4 kg sira letno, dobremu pa tudi do 8 kg. Ko se je mleko ogrelo na telesno temperaturo (30 stopinj), so mu dodali *sirišče* (sirilo); tega so pridobili iz posušene sluznice prašičjih želodcev, ki so ga predhodno čez noč namočili in ga nato dodali mleku. Potem ko so iz mleka naredili sir (*užemok* – mladi sir), so preostalo tekočino (*žr*) zavreli, nato pa vanjo dolili še mleka in tako naredili skuto. Ker sirilo ni bilo vedno dobro, se je marsikdaj zgodilo, da sirjenje ni uspelo. Sirotko so običajno pojedli s polento, dajali pa so jo tudi prašičem, ki so v tistih časih tehtali tudi do dvesto kilogramov.³⁶

Sir je moral biti lep, gladek in rahel, sicer ga niso mogli prodati. Najboljši je bil majski, ker je bila paša takrat najboljša, ovce pa so imele mlado mleko. Konzervirali so ga z dimom in shranjevali v skrinjah (*benkah*) v pšenici. Zraven so dajali še orehovo listje proti moljem (*pampanelam*).

Medtem ko Vilfan meni, da prodaja sira v vaseh, ki jih je obravnaval, ni prihajala v posebni meri v poštev, pa je sir za Rakitljane predstavljal pomemben prodajni artikel, prodajali pa so ga na sejmu v Buzetu in po gostilnah. Eden najpomemb-

nejših odjemalcev je bila gostilna Pri Džovaninu v Buzetu, ki so ji pravili tudi Na mostu. M. se spominja, da je njihova družina odpeljala prodaj v Buzet tudi poln voz sira.

Če ni šlo drugače, so sir prodajali tudi od vrat do vrat. E. je še kot otrok hodila s stricem naokrog in prodajala sir:

»Se spunin kuj danes, ki je muj barba Nane Macić, ki smo bivali še skup u veli družini na Plačare, hodu prodajat sir doli u Movraž, Šočergo u štarijo i u Štrped i u Buzet i vse po teh krajih. On je bil u familji določen za prodajat. I smo šli jaz i moja sestra i on. On je nosu sir u rucake, i me pupe na glave u mikinih plenjerčičih. I smo pršli u Sočergo i je bila sreća i so nan vse kupili. Ma poljer je maral vse šoljde nes voći i noni in nan ni kupu nič. Vse, kar se je zaslužilo, je bilo treba dat njen.«

Donosen produkt ovčereje je bila tudi volna; od vsake ovce so je pridobili okoli tri četrt kilograma. Ovce so strigli dvakrat letno, maja in septembra, in sicer ob lepem vremenu; če so jih ostrigli ob slabem vremenu in jih je zmočil dež, so lahko poginile. Kvalitetnejša je bila septembrska volna, ker je bila čistejša, saj so bile ovce čez poletje zunaj. Rakitovske ovce so imele dlake, dolge okrog deset centimetrov. Spomladanska volna (*grintavca*) je bila zaradi tega, ker so bile ovce v štali, umazana in se je težko čistila.

Ko so moški ovce ostrigli, so ženske volno, ki je bila zelo umazana, prale v kalih v Gilovcah, v katerih je bila zaradi glinene podlage voda bolj čista. Nato so delno oprano volno zvečer namočile v vedra s sodo; vodo so zamenjale tudi do desetkrat. Najbolj trdovratno umazanijo pa so odstranile šele s skubljenjem. Potem ko so volno oskubile, so začele s prejo in volna je bila nared za izdelovanje najrazličnejših volnenih proizvodov, ki so jih ženske v zimskih dneh izdelovale zase in za prodajo.

E. se spominja, da je pletenine nosila prodajati celo solinarjem v Sečovlje.

»Se spunim ki sen nesela seklene hlače (volnene nogavice, op. a.) prodaj u Ščovlje i poljer so me une žene pršale, kaku jest skuben vuno in son jin pokazala. Ma so bile začudena, i oni so tu delali drgačnje i poljer son jih navadila.«

34 Prim.: Zonabend, F., *Dolgi spomin, Časi in zgodovine v vasi, Studia Humanitatis, Ljubljana, 1993, str. 139.*

35 Prim.: Smrdel, nav. d., str. 145.

36 Prim.: Novak, V., *Živinoreja. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Ljubljana 1970, Državna založba Slovenije, str. 366 in Vilfan, S., K obdelavi polja v Slovenski Istri, str. 84.*

Kolovrata v teh krajih niso poznali. Kode lo volne so pritrdili na preslico in volno med prsti sukali z vretenom. Čiči so nosili valjat volno v Črnicu.³⁷

Ženske so iz volne izdelovale žimnice (*štramace*), vzglavnike (*kušine*), nogavice (*hlače*), puloverje (*maje*), brezrokavnike, dolge volnene plašče (*koržate*) in *ponjave*. *Koržate* so bili kak centimeter debeli volneni plašči s kapucami, ki so jih tkali v Lanišću v Čičariji; bili so zelo topli in priročni predvsem za zimsko pašo. Volnene izdelke so prav tako prodajali v bližnjih krajih.

Volna je bila tudi pomemben sestavni del dote, ki jo je nevesta prejela ob poroki. Iz nje so si mladoporočenke izdelale žimnice, in takrat je še kako veljal izrek: »*Tako kot si bo postlala, tako bo spala.*«

»*Ku se je le moglo, so marali vsaki pupi dat vuno, da si je lahko nardila štramac za spat na mehken ... tu je bila glavna dota. Anka meni so mi dali vuno za štramac ino še sej spim na njemi. Anka mi smo prpravili naši hčeri, ma ona je neče, je rekla, da je bulji jogi ino je gori na šofite ta vuna.*«

Še v petdesetih letih je Vilfan, ki je raziskoval živinorejo tega območja, poročal, da se opuščanje drobnice okrog Slavnika šele pričinja. Vzrokov za to je bilo gotovo več. Vilfanu so takratni kmetje navajali kot vzrok železnico in nezainteresiranost takratne mladine. Vendar pa Vilfan kot poglavitni razlog izpostavlja avtarkično naravo takratne živinoreje, poleg tega pa je tudi mali mestni trg začel nuditi možnosti za nakup boljšega blaga. Drugi razlog pa pripisuje temu, da istrska volna ni bila konkurenčna tisti iz prekomorskih dežel.³⁸ Tudi v Rakitovcu je ovčereja v šestdesetih letih povsem zamrla. Rakitljani iščejo vzroke za njen propad v zaposlovanju mladih druge in nezmožnosti starih za to precej naporno delo:

»*Ja, so šli vsi u šljužbe, so rekli: 'Mladi vsi delat, kaj boste delali na kmetiji?' Pr nas je vuce pasu stric Tončić, ni bil poročen ino je samo ovce pasu, ni pršu nanka na kosilo, je imel eno skorjo suhega kruha u žepe ino to je glodal cel dan. Ino kadar je umrl, so mu menjkali samo dva zobi. Ino nikdar se ni usel, je imel eno velo krebajico, se je naslonu nanjo in dre-*

mal, on je skuzi stal; je šu napred ino ovce, ena po ena za njim ino vse je poznal po zvoncih. Ma, kadar je on umrl, pr nas ni več noben pasu vuc.«

Kmetje so še naprej gojili govedo, predvsem krave, kajti niti voli niso bili več potrebni, ker se je kmetijstvo mehaniziralo. Zadnjega *boškarina* je imel Marjan Miklavčič – Grilj, prodal ga je konec osemdesetih let. Vsaka družina je imela dve do štiri krave. Mleko so prodajali v mlekarno v Dekane, kar se je po mnenju vaščanov takrat izplačalo, saj naj bi od dveh krav dobili približno toliko, kot je zaslužila ena čistilka.

Govedoreja

Rakitljani so gojili tudi govedo. Večji kmetje so imeli v prvi polovici 20. st. v hlevu eno do dve kravi in okrog štiri vole, ki so služili za vprego in tovarništvo. Manjši pa so imeli le eno do dve kravi in nič volov, ker niso imeli dovolj krme. Govedo je bilo v tem času pomemben prodajni artikel. Tako si je na primer ded informatorja M. s preprodajo živine znatno izboljšal gmotni položaj in postal eden najbogatejših kmetov v vasi:

»*Ma, muj voča Kršanto se je rodu brižon, še za časa Avstrije, je bil sirota brez matere ino poljer se je znašo, je bil kšeftar, je hodu sz Finceton u Istro, valje u Žejane i u Pazin ino vse doli ino je kupeval vole ino poljer jih je prpeljau damu, jih je dobro futrau i prodal u Sežane Furlanom za duplo ceno. Ino vse kar je zaslužu, je vložu u zemlju ino zazidal par hiš i kupu vuce, ja, ja, je bil dober gospodar ... Je jmu eno večih hmetij u vasi.*«

Čeprav so imeli malo krav, so v Trstu prodajali tudi mleko, kar je bilo izključno žensko opravilo in je predstavljalo pomemben prispevek k družinskemu proračunu.

Mlekarice so bile po pripovedovanju predvsem mlajše krepke ženske, ki so v Trst dnevno znosile od 20 do 30 litrov mleka, se spominja L.: »*Pod Italijo so bile tukaj mlekarce. Ja, pod Italijo ena krava, na primer, je dala 10 litrov mleka; mleko so prodale po eno liro, eno liro in dvajset u Trstu, tukej so plačale po 90 centov, doma, po eno liro ... Na primer, ko je imel kmet eno kravo, da je dala 10 litrov mleka, je bilo 10 lir na dan ... U trgovini je bilo 1 kg moke eno liro ... Ino polje so kupila sz šoljdi tabak in konce in kar je rabilo. Je bilo enih deset mlekar.*

37 Prim.: Vilfan, S., K obdelavi polja v Slovenski Istri, str. 84.

38 Vilfan, S., K obdelavi polja v Slovenski Istri, str. 79, 85.

Tukaj so si napravile mesečno karto, bonament, in zjutraj je šel vlak ob 8. uri iz postaje. Je pršu u Trst tam h sv. Ani, tam so pustile une vrče težke. In so vzele vsaka en vrč, tako kar je nesla u roke, in enega majhnega so imele, so imele mero od litra in so tam po stanovanjih prodajale mleko. In ko so prodale, so kupile, kar jim je rabilo.»

Poleg vaške pridelave so mleko pobirali tudi po Čičariji. V navadi je bilo, da so iz bližnjih vasi prinesli mleko v odkup Rakitljankam, one pa so ga preprodale v Trst. Mleko so najprej v vrčih na glavi odnesle do železniške postaje v Rakitovcu in se nato z vlakom odpeljale do Trsta. Na železniški postaji v Trstu so pustile težke vrče in z manjšimi kanglicami raznašale mleko odjemalcem. Dejavnost je predstavljala pomemben in kontinuiran vir zaslužka, hkrati pa so »trgovke« vas in tudi sosednje vasi v Čičariji zalagale z mestnimi artikli, kot so sukanec, tobak, obleka, sol, petrolej itd.

Informatorka E. se je poskušala spomniti, katere ženske v vasi so bile mlekarice:

»U Trste so mlekrkam rekli Juce in so strasili svoje otroke, da ku ne bojo pridni, so rekli, da jih bojo vzele Juce ... O, jih je bilo dosti, u glavnem mlade ženske, je bila Turta Šuštarva, pa Bizica Kekotva, Rozalka i Zorka Nemčova, Bičikletica, Tonca Štrcova, Brenta Picakova, Albina Čakolva, Vanca in Tonkica Rjanova, Marija Škičeva, Kata, Marija in Rominja Trntinova, Zorka in Roža sz Miklavske korte.«

Kraja živine

V povezavi z živinorejo je v vasi veliko spominov tudi na krajo živine, ki jo locirajo pretežno v čas Avstrije in manj Italije, nanjo pa spominjajo tudi rešetke v pritličju starih vaških hiš, ki so jih vaščani postavljali, da bi se zavarovali pred vlomi razbojnikov.

Iz literature vemo, da gre pri istrskem razbojništvu za fenomen dolgega trajanja, saj sta po eni strani revščina, po drugi pa beneško-avstrijska meja vseskozi ponujala idealne pogoje za razvoj banditizma na tem področju.³⁹

Dukovski pojav imenuje celo *»cosa nostra istriana«*, saj je bilo razbojništvo v prvi polovici 20. stoletja zelo dobro organizirano, tako da razbojnikom niti oblasti niso prišle do živega. Med kmeti so sejali strah in trepet, ker so bili oboroženi.

Vzroke za tak razmah razbojništva Dukovski vidi v velikem pomanjkanju in v velikem številu priseljencev z Balkana (Hrvati, Morlaki, Črnogorci, Hercegovci, Albanci ...), ki so v Istro množično prišli v 17. stoletju. Po mnenju Dukovskega segajo korenine tovrstnega razbojništva prav v ta čas. Po prvi svetovni vojni pa je bilo med razbojniki tudi veliko *zelenega kadra*, ki je predstavljal resen socialni problem.⁴⁰ Večinoma so kradli živino, pa tudi živež, vino idr., blago pa je na črnem trgu dosegalo visoke cene.

Zaradi velike nevarnosti pred razbojniki so v 19. stoletju po istrskih vaseh uvedli straže in sistem obveščanja, s katerim naj bi ljudi opozarjali na bližajočo se nevarnost.⁴¹ Ker razbojniki niso prizanesli niti Rakitljanom, so, po pripovedovanju osemdesetletnega L., morali za svojo varnost poskrbeti z organizacijo vaške straže, ki je vas varovala pred tatovi iz Čičarije in Istre. Najbolj pa so se bali, da tatovi ne bi podtaknili požara, saj je bila takrat večina streh slamnatih. Vsak večer sta bila na obhodu dva moška – vaščani so temu pravili *ronda*. *Rondo* so ohranjali še nekaj časa pod Italijo, vendar naj bi bilo po njihovem spominu, ki temelji na pripovedovanju generacije staršev informatorjev, več tatvin v času Avstrije, ko še niso hodili na delo v Ameriko. Tudi Dukovski ugotavlja, da je fašistični režim dokončno stopil na prst tatovom.⁴² V času fašizma naj bi se tovrstna oblika banditizma z zaposlovanjem in dodatnim zaslužkom v veliki meri zmanjšala.

Pričevalci se spominjajo, da so bili s sosednjo vasjo Brest v sporu, predvsem zato, ker naj bi jim Bršljani pogosto kradli živino, predvsem ovce.

Ko nam je E. opisoval vaški praznik v Brestu, je posebej poudaril prav navado, da so pekli ovčeti-no, seveda tisto, ki naj bi jo ukradli Rakitljanom:

³⁹ Prim.: Darovec, Darko, *Davki nam pijejo kri*, Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike, Založba Annales, Koper, 2004, str. 194-200.

⁴⁰ Dukovski, nav. d., str. 134-135.

⁴¹ Prim.: Bertoša, Miroslav, *Zlikovci i prognanici*, Istarska književna kolonija »Grozđ«, Pula, 1989, str. 218.

⁴² Dukovski, nav. d., str. 136.

Kozji pastir

(Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891, str. 207)

»Uni iz Bresta so imeli navado, da so za belo nedeljo zmeron jeli ovčetino, ma č'da boti uno, ki so je nam ukrali. Ponoči, kadar so pasli Rakitljani po snožetih, so Bršljani čakali u grmlje in jin pokrali dosti vuc. I en bot je živu en Toma Tuta sz Bresta, ki je kral vse, kar je pršlo. I pršute i moko doli u malnih i seno i ovce, vse.«

Legendarni živinski tat in razbojnik iz prve polovice 20. st. je bil tako imenovani Toma Tuta, doma iz sosednjega Bresta, ki je bil še dolgo časa tudi priročen lik za strašenje otrok. Govorili so: »Te bo zel Toma Tuta.« O Tomi Tuti je krožilo med ljudmi veliko zgodb, ki so pričale o njegovi zloglasni dejavnosti. Zanimiva je legenda, od kod ime temu strašnemu tolovaju:

»En bot nej bi tati, ki jih je vodu Toma, pršli u eno šatalo doli u Lupoglave. Ino kadar so ga prašali, kolku vuc naj zemejo, je Toma reku: 'tuto, tuto', tu pomeni vse. I taku je dobu ime Toma Tuta, zatu ki je pokral vse, kar je vidu.«

Še vedno živo pripovedujejo o razbojniških podvigih, ki naj bi jih Toma Tuta opravil:

»Ku bi postavili vuce eno ob drugo, bi pršli do murja, tolko jih je pokrau ... so pravili naši stari. En bot, doli pr Roča u Istri, je šu u eno štaló in gospodar je čul en štramur in on je šu pogledat, kaj je. Toma Tuta, ki je bil miken, se je skríl u listje ino se je zavleko pod en plug, in gospodar je zbadal po kupe, ino ni nč najdu. Zatu je šu spat in Toma jin je poljer pobrau vse vuce.«

Tudi sicer naj bi Bršljani Rakitljanom pokradli veliko ovc, ki so jih odpeljali v Gorski kotar in Brkine, kar pa so nakradli tam, so pripeljali in preprodali v Čičariji in Istri. V prvih pogovorih so vaščani zanikali, da bi bili tudi Rakitljani vpleteni v razbojniške mreže, po večkratnih navzkrižnih spraševanjih pa so vendarle priznali, da se je tudi nekaj sovaščanov ukvarjalo s krajo živine. Zgodba, ki se prenaša iz generacije v generacijo in naj bi se dogajala v času Avstrije, nam priča o vpletenosti nekaterih vaščanov v tatinsko navezo. Avstrijski žandarji naj bi namreč prišli na sled ukradeni čredi, ki so jo Rakitljani imeli skrito v vrtači Za Gabrekom:

»So pravili, da so bili eni naši gori iz Miklavske korte, žlahta od Tome Tute, ki naj bi anka krali vuce. En bot so jih prpeljali gori sz Pivškega ino so jih imeli skrite doli Za Gabrekom, ki je ena jama. I ki so jih vižali, da grejo žandarme, so šli ino hitli eno vucu u jamo i poljer so skočile use za njo u jamo. Vuca kuj vuca.«

Vaščanom pa niso kradli le ovc, temveč tudi govedo:

»Naši družini so enbot ukrali enega vola in naši so ga iskali naokuli, ma kaj ga niso našli skritega u kapeli pr Sv. Antona. Kadar so šli mimo jih je vol začutu in je začel tulit. I taku so ga najdli.«

Zaključek

Iz prispevka je razvidno, da je bilo kmeto vanje v prvi polovici 20. st. na robu slovenske Istre poglavitna gospodarska panoga, da pa je imelo ekstenzivno naravo. Zemljo so obdelovali ročno s preprosto tehnologijo. Prevladovala je mala družinska posest s povprečno 3 ha. Bila je v lasti družine, ki jo je obdelovala. Delitev dela je bila splošna, to je na ženska in moška dela, kar pa ni izključevalo tudi sodelovanja žensk pri delu na polju in pri

kmečkem trgovanju ter celo tihotapljenju. Proizvodnja je bila usmerjena predvsem v preživetje, zaradi male posesti pa so bili kljub vsemu usmerjeni tudi v trgovanje, vendar v zelo omejenem obsegu. Trgovali so s senom, jajci, mlekom, volno, ovčjim sirom, jagnjeti idr., in sicer na sejmiših v bližnjih mestih, predvsem pa v Trstu. Drugi neagrarni viri dohodkov so izvirali predvsem iz sezonskega dela v Trstu, kjer so delali predvsem v gradbeništvu, v kamnolomih, na železnici in velikih kmetijah. Iz navedenega lahko sklepamo, da je imela ekonomija Rakitovca še veliko značilnosti predindustrijske kmečke ekonomije, ki jo imenujemo tudi ekonomija preživetja. To pomeni, da so se v Istri kljub bližini emporialnega Trsta, obdržali tradicionalni družbeni in ekonomski vzorci preživetja še dolgo v 20. stoletje, ki pa jih komunikacija z mestom začne polagoma spreminjati. O modernizaciji pa lahko govorimo šele po drugi svetovni vojni, ko komunistična oblast nasilno poseže v tradicionalne družbene strukture Istranov.

V pripovedih Rakitljanov, ki se nanašajo na posest, je zaznati čustven in nostalgičen odnos do zemlje. Prav doživljajska komponenta, ki je v pozitivistično naravnem zgodovinopisju pogosto označena za subjektivno in zato neznanstveno, pa predstavlja pomemben prispevek ustne zgodovine k boljšemu razumevanju preteklosti, saj ne izključuje prispevka t. i. »malega človeka«. Iz pripovedi lahko razberemo, koliko odrekovanja in požrtvovalnosti je zahtevalo življenje na kmetiji in kako težka so se prebijali skozi življenje, ki je narekovalo preudarno izkoriščanje sleherne možnosti, da so iz zemlje iztisnili, kar se je le dalo. Kmetovali so v skladu z naravnimi cikli in po ustaljenih navadah skupnosti, ki je za kmečka opravila natančno določala pravila in načine kmetovanja. Tudi do hrane, ki so jo pridelali, so se vedli na podoben način. Še tako skromne pridelke so pridne gospodinje tako razporedile, da so lahko še kaj prodale na trgu v Trstu, Buzetu ali v Kopru. Pogosto so celo prestopile meje zakona in izkoristile obmejno lego za to, da so zaslužile kako liro. Iz pripovedi lahko razberemo tudi njihov odnos do predanosti delu na kmetiji, ki je bilo ena najpomembnejših vrednot vaščanov in je potekalo od zore do mraka. Kljub vsemu iz pripovedi veje nostalgija po tedanjih časih, ki jo lahko razumemo kot reakcijo na razkroj tradicionalne vaške družbe, ki je posameznika varovala pred zunanjim svetom in mu zagotavljala obču-

tek varnosti in povezanosti v vaški skupnosti, kar nam ponazarja tudi misel enega od informatorjev: »Imamo puno rit usega, ma vas izumira, smo sami starci i vsaki dan nas je menj. Na njivah rasejo trnji, štale so prazne, naša zemlja ni vredna nič ... Enbot je bilo težko, ma lepo.«

Zusammenfassung

„FRÜHER WAR'S SCHWER, ABER SCHÖN.“

Die Ökonomie der ländlichen Gebiete Istriens zwischen Tradition und Modernisierung am Beispiel des Dorfes Rakitovec in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts

Wie der Beitrag zeigt war die Landwirtschaft in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in den Randgebieten des slowenischen Istrien der wichtigste Wirtschaftszweig, hatte aber einen extensiven Charakter. Das Land wurde händisch und mit einfacher Technologie bewirtschaftet. Vorherrschend waren kleine Bauerngüter mit einer durchschnittlichen Größe von drei Hektar. Sie waren Eigentum der Familie, die sie bewirtschaftete. Es gab eine allgemeine Arbeitsteilung in männliche und weibliche Tätigkeiten, was aber nicht ausschloss, dass Frauen am Feld, im bäuerlichen Handel oder sogar beim Schmuggeln mithalfen. Die Produktion war vor allem auf das Überleben ausgerichtet, aufgrund der kleinen Besitzgrößen aber auch auf den Handel, wenn auch in sehr beschränktem Ausmaß. Man handelte mit Stroh, Eiern, Milch, Wolle, Schafskäse, Lämmern usw., und zwar auf Märkten in nahe gelegenen Städten und vor allem in Triest. Andere nichtagrарische Einkommensquellen waren insbesondere saisonale Arbeiten in Triest, hauptsächlich im Bauwesen, in Steinbrüchen, bei der Eisenbahn oder auf großen Ländereien. Aus dem Gesagten wird ersichtlich, dass die Wirtschaft in Rakitovec noch viele Charakteristika einer vorindustriellen bäuerlichen Ökonomie hatte, die auch als Ökonomie des Überlebens bezeichnet wird. Das bedeutet, dass sich in Istrien trotz der Nähe des Emporiums Triest traditionelle gesellschaftliche und wirtschaftliche Muster weit ins 20. Jahrhundert hinein erhalten haben. Allmählich wurden diese Muster durch die Kommunikation

mit der Stadt verändert. Von einer Modernisierung können wir aber erst nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs sprechen, als die kommunistischen Machthaber gewaltsam in die traditionellen Gesellschaftsstrukturen in Istrien eingriffen.

In den Erzählungen der Einwohner von Rakitovec, die sich auf den Landbesitz beziehen, ist ein emotionales und nostalgisches Verhältnis zum Boden spürbar. Gerade diese Komponente des Erlebten, die in einer positivistisch orientierten Geschichtsschreibung häufig als subjektiv und daher unwissenschaftlich bezeichnet wird, ist ein wichtiger Beitrag der Oral History zum besseren Verständnis der Vergangenheit, da sie den Beitrag des so genannten „kleinen Mannes“ nicht ausschließt. Aus den Erzählungen erfahren wir, wie viel Entsagung und Opferbereitschaft das Leben am Bauerngut verlangte und wie schwer man sich durchschlug, indem jegliche Möglichkeit, dem Land etwas abzurufen, überlegt genutzt werden musste. Man wirtschaftete in Übereinstimmung mit den natürlichen Zyklen und gemäß der etablierten Gewohnheiten, die die Normen und Arten der landwirtschaftlichen Verrichtungen genau festlegten. Auch das Verhältnis zur Nahrung, die man anbaute, war ähnlich. Die tüchtigen Hausfrauen wirtschafteten so gut mit den bescheidenen Erträgen der Ernte, dass sie einen Teil noch auf den Märkten in Triest, Buzet oder Koper verkaufen konnten. Häufig überschritten sie sogar die Grenzen des Gesetzes und nützten die Lage an der Staatsgrenze, um einige Lira zu verdienen. Die Erzählungen zeigen auch die Hingabe an die Arbeit auf dem Bauerngut, die einer der wichtigsten Werte der Dorfbewohner war und von frühmorgens bis abends verrichtet wurde. Trotz allen Schwierigkeiten weht aus den Erzählungen auch die Nostalgie nach den alten Zeiten, was als Reaktion auf die Auflösung der traditionellen dörflichen Gesellschaft verstanden werden kann. Diese Gesellschaft schützte den Einzelnen vor der großen weiten Welt und gab ihm ein Gefühl von Sicherheit und Verbundenheit in der Dorfgemeinschaft. Dies wird auch durch die Aussage eines der Befragten illustriert: *„Wir hab’n den Arsch voll mit all’m, aber das Dorf stirbt aus, wir sind lauter Alte und jed’n Tag sind wir weniger. Auf’m Feld wachsen die Dornen, die Viehställe sind leer, unser Bodes is’ nix wert... Früher war’s schwer, aber schön.“*